

НАЗИВИ ЗАНИМАЊА У ТЕФТЕРУ НИШАВСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ИЗ XIX ВЕКА (1834–1872)

Тефтер Нишавске митрополије из XIX века садржи велики број антропонима, а личности које се помињу неретко су одређене својим занимањем. Циљ нам је био да саставимо речник свих речи са значењем занимања, са освртом на њихову етимологију. Више од половине назива за занимање потиче из турског језика. Посебна пажња посвећена је фонетским карактеристикама ексцерпираних лексема, с обзиром на то да су оне адаптиране говору Пирота и околине из XIX века, као и њиховој творбеној структури.

Кључне речи: тефтер, занимање, етимологија, турцизми, говор Пирота.

1. Увод. С Тефтером Нишавске митрополије научну јавност је пре нешто више од тридесет година упознао И. Николић, који га је приредио за штампу и издао 1976. године. Тим поводом је А. Младеновић (1976) указао на филолошки значај и дао основне граfiјске и језичке особине овог црквеног документа писаног народним говором Пирота и околине из XIX века. Нажалост, од тада о Тефтеру, колико нам је познато, више није било речи у нашој науци, чиме је, мора се признати, учињен пропуст, нарочито имајући у виду чињеницу да је са јужних простора мало сачуваних споменика и докумената.² Разлог што није више пажње посвећено овом рукопису лежи у његовој природи: реч је о тексту који садржи приходе и расходе и готово да нема већих синтаксичких целина, већ се састоји углавном од набрајања. Ипак, овај документ нуди богату грађу за лексичка истраживања, а нарочито је богат ономастичком грађом, на шта је указао и Младеновић (1976: 215). Чињеница да је реч о споменику из друге трећине XIX века и да је писан на дијалекту даје му још већи значај.

¹ jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

² Са ових простора сачувана су још два тефтера. Реч је о тефтерима нишког храма Светог Николаја из XVIII века, који су писани прво у Нишу, а потом, након поновног пада Ниша под турску власт, у Сремским Карловцима и Темишвару. О језику ових тефтера више у: НЕДЕЉКОВИЋ КОВАЧЕВИЋ 1996.

Тефтер Нишавске митрополије³ настајао је у периоду од 29. јула 1834. до 1. јануара 1872. године и вероватно представља главни тефтер црквене општине у том периоду (није био једини) (НИКОЛИЋ 1976: VIII). За то време седиште Нишавске митрополије било је у Пироту.⁴ Углавном су тефтер водили писменији грађани као црквени епитропи (НИКОЛИЋ 1976: VIII). Младеновић (1976: 198) истиче да би детаљнија анализа руку које су писале Тефтер открила да се „иза њих крију личности које су биле у погледу писмености или врло скромно или пак врло високо образоване”.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА. У Тефтеру се јавља велики број антропонима, а личности које се помињу неретко су одређене својим занимањем. С тим у вези циљ нашег рада био је да напишемо речи за именовање занимања и направимо речник њихових значења. Под *занимањем* смо подразумевали све речи које значе „оно чиме се неко бави, позив, струка, професија” (РМС), укључујући и занате. Дате су и одређене напомене о њиховој етимологији, фонетској адаптацији српском језику, односно уже говору Пирота, као и о њиховој творбеној структури.

Посебна пажња посвећена је турцизмима,⁵ с обзиром на то да они чине нешто више од половине укупног броја ексцерпираних лексема. Овај податак је и очекиван јер је велики број заната у Пирот дошао захваљујући Турцима (в. ЈОВАНОВИЋ 2012: 15–17). Тефтер је и иначе веома богат турцизмима. Они су углавном прилагођени локалном идиому.⁶

Графијске одлике Тефтера указују на неуједначеност, што се објашњава неједнаким образовањем писара (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 198). Јављају се слова и руске грађанске ћирилице и рускословенске ћирилице. С обзиром на

³ Тефтер је сасвим случајно пронађен „у магацину ‘Отпада’ у Пироту 1955. године” (НИКОЛИЋ 1976: VI). И. Николић, који је проучавао оригиналну књигу и приредио је за штампу, даје њен опис: „Дат је у форми рукописне књиге на 165 нумерисаних страна, величине 35×21 см, с корицама у кожу повезаним, на чијем се спољним странама као и на хрпту налазе добро утиснути и прилично очувани орнаменти” (1976: VI–VII)

⁴ Више о историјским приликама у: НИКОЛИЋ 1976: V–VII.

⁵ Термин *турцизми* се највише користи у нашој науци иако би други предлагани термини, као што су *оријентализми*, *османизми*, *источњачки елементи*, *оријенталне посуђенице* (в. МИТРОВИЋ 2003: 43), били прецизнији ако се има у виду да је корен многих речи арапског или персијског порекла. Турцизмима смо сматрали све оне речи које су у српски језик дошле из турског језика, без обзира на њихово порекло (в. ПЕТРОВИЋ 2012: 10).

⁶ Турцизми су у великој мери описани са аспекта савременог језика. Дијалектолошка истраживања започета су знатно касније, али се и на том пољу доста урадило (о историјату проучавања турцизама више у: ПЕТРОВИЋ 1993). Проучавање турцизама на старијој грађи, међутим, није у великој мери заокупљало пажњу истраживача. С. Петровић (2013) бавила се турцизмима на материјалу *Старих српских записа и натписа* Љубомира Стојановића. И. Цветковић Теофиловић (2016) бавила се турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године.

то да су за потребе речника сви примери транскрибовани, у том облику ће бити навођени и у раду.

3. Речник. Како је већ наведено, у Тефтеру нема већих синтаксичких целина, тако да потврда лексикографске одреднице у оквиру корпуса не би могла да илуструје значење одређене лексеме. Ипак, како би лексикографски чланак био потпун, за сваку лексему дат је и контекст у коме се јавља.

Сви примери су транскрибовани. Речи су враћене у свој основни облик, што је у нашем случају номинатив јединине. Уколико се нека лексема јавила у неколико фонетски и творбено различитих варијаната, све су наведене у оквиру истог лексикографског чланка. Поред лексеме у номинативу јединине, лексикографски чланак садржи граматичку информацију, затим информацију о етимологији и значење речи, које је дато на основу релевантних речника, чији се списак налази на крају рада.⁷ На крају лексикографске јединице налази се контекст, који је, по угледу на А. Младеновића (1976), навођен грађанском ћирилицом допуњеном словима из црквене ћирилице са бројем стране на којој се налази у Тефтеру.

Речник има и информацију о томе да ли одређена реч (или само одређени облик) постоји и у Вуковом Рјечнику из 1852. године. То је учињено тако што је поред те речи (или облика) стављена звездица, чиме је Вук у својим речницима означавао турцизме,⁸ с тим што смо ми на тај начин означавали и речи другачијег порекла.

При ексцерпцији грађе нашли смо се пред проблемом шта издвојити као занимање, тј. када је реч о занимању и када постоји могућност да је у питању надимак или презиме. Пошто у највећем делу текста нису употребљавана велика почетна слова, и онда када могу бити надимак или презиме, издвојили смо и ове речи као занимање уколико им је то изворно значење.⁹ Искрпније ономастичко истраживање Тефтера би са сигурношћу могло утврдити о чему је заправо реч.

абаци/абација*/хабаци м тур. *кројач који израђује народна одела од сукна, абе; трговац који их продаје.* стаменъ абациа (60); милошъ абаци реимъ гривне (117); стаменъ хабаци (123).¹⁰

алацаклија м тур. *онај који узима алацак (потраживање од дужника).* ѿалацаклие (110).¹¹

⁷ Речник је направљен по угледу на ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2016 и *Речник славеносрпског језика* (2017).

⁸ О турцизмима у Вуковим речницима више у: ПЕЦО 1987.

⁹ О овој тематици в. ЋИНЂИЋ 2013: 97ф.

¹⁰ Сви надредни знаци који се налазе у оригиналу овом приликом су изостављени.

¹¹ Реч *алацаклија* нисмо пронашли у консултованим речницима. Значење ове речи

- апсанџија** м тур. *чувар затвора, чувар затвореника*. накир апсанџиоу хаќъ дали (40).
- арабаџија/рабаџи/рабаџија*** м тур. *кочијаши, колар*. коца рабаџија (47); кира рабаџи (65); наарабаџије заземљу (128).
- аргатин*** м тур. в. *надничар*. ѿмаринка аргатина (22); за аргаће надничаре дадено (128).
- архијереј** м грч. *старешина свештеника; владика*. преди нашега арџиереа господина нектарию (17).
- бабица*** ж *жена која указује помоћ при порођају*. мина бабица (61).
- бакал*/бакалин** м тур. *трговац на мало колонијалном робом, намирница-ма*. ѿсобито ѿзначавамо що теслимимо нанови епитропи сермиу запангаръ заексери намиту бакалина (11); крста бакалъ закирию (118).
- бакалбаши/бакалбашија** м тур. *старешина бакалског еснафа, првак међу бакалима*; в. бакалин. крста бакалбашиа (61); крста бакалъ баши (115).
- бакалче** м тур. *млади бакалин* (в.). ѿкостъ бакалче заваидъ (140).
- басчаван/басчаванџија/басцаван/бахчаван/бахчаванџи/бахчаванџија/башчаван/башчова[н]џи** м тур. *вртлар, онај који се бави гајењем поврћа и цвећа*. живко басцаванъ (13); ж'вко башчоваџи (15); мита ивановъ басчаванъ (61); ћорџија дании башчаван (105); ѿстевана басчаванџио (110); ѿстанџъ бахчаванџио (156); ѿстанџъ бахчаванџи (157); георго цветковъ бахчаванъ (157).¹²
- беглицџија** м тур. *сакупљач пореза беглика у турско време*. ѿбеглицџиите (156).¹³
- биволар** м лат. *чувар, пастир бивола*. ранча биволаръ заижъ кириа (66).
- бозаџија** м тур. *онај који прави и продаје бозу*. .81: ѿникъ бозаџио заборчъ ѳзехмо (6).
- бојаци/бојација*** м тур. *занатлија који се бави бојењем; молер, фарбар; занатлија који боји плетиво и предиво*. 1866: л'то декемри 30: здѣ мѣ епитрѣпѣ церковни поименомъ боџи живко симоновъ и ткачъ кола митинъ предавамо есапѣ црковни (47); рангелъ боџија (64).

реконструисано је на основу речи *алаџак* и значења изведеница са суфиксом *-џија*, тј. на основу једног од значења које речи изведене овим суфиксом имају (в. РАДИЋ 2001: 38; КЛАЈН 2003: 145).

¹² Код Вука *башчован* и *башчованџија*.

¹³ Ово значење преузето је из РПГ (ЗЛАТКОВИЋ 2014), али би се на основу значења глагола *беглучити* („радити на беглуку, обрађивати беговску земљу; кулучити бегу“) могло рачунати и на другачије значење.

- бојаница** ж тур. *жена која се бави бојењем плевива и предива*. дена бојаница (67).¹⁴
- бурекчија** м тур. *онај који прави и продаје бурек*. сава бџрекчиа ѡвџрџнџиски иснавџ (91).
- варџија** м *онај скоји пече вар (креч), кречар*. надаскала варџискога (143).¹⁵
- владика*** м *највиши чин у православној цркви, поглавар црквене области, епископ*. завладику гога павловџ икота пешинџ (74).
- вљнар** м *онај који прерађује вуну; трговац вуном*. аџанасовџ милостиниу џзехмо ѡвљнара (6).
- воденичар*** м *млинар у воденици*. живко ђола воденичар (123).
- восковарџија** м тур. *купац и прерађивач сировог воска*. за дедџ нешџ восковарџију харџџ (38).
- вурунџи/вурунџија*/фурунџија** м тур. *пећар, занатлија који прави фуруне, шпорете и солунаре; пекар*. ѡанџ лебинџ ѡлатџ вџрџнџиџ ѡсина: м (87); сава игинџ прикале вурунџи (91); зивка фџрџнџију за ижџ кириџ (126).
- гајдар** м тур. *свирач у гајде, гајдаш*. на цолџ гайдара реимџ (44).¹⁶
- голубар** м *онај који гаји голубове*. ѡколџ голубара заиџџ (68).
- господар*** м *газда*. нагосподара мамеле загодинџ иполь (2).
- градонаџалник/градонаџалник** м *градски начелник*. предаваю на преизволениемџ снародомџ смалимџ и великимџ и великимџ градо наџалниџи (12); предавамо есапџ црковни преди наши градонаџалниџи (50).
- граматик** м грч. *писар*. панаиотџ граматик (123).
- гранџар/грнџар/грнџар** м *занатлија који израђује глинено посуђе, лонџар; продавац грнџарије*. кира грнџарџ (13); ѡ пеичџ гранџара (22); иованџ грнџарџ (67).¹⁷
- грнџариџа** ж *жена која се бави израдом глинеог посуђа; жена која се бави продајом грнџарије*. нагрнџариџџ задџкџнџ (11).

¹⁴ Значење ове речи може бити и „бојацијина жена”. Именовање жене по мужу није ретко у Тефтеру: даџа живковиџа (118), елена миниковиџа (118), џпенџ миџлковиџџ (157) и сл. Примери ѡ бабџ митџ седлариџ (143), мита седлариџа (157) показују именовање према мужевљевом занимању (чини се мање вероватним да се жена бавила овим занимањем, в. одредницу седлар у речнику). Исто важи и за лексему *џешмеџика* (приима милостиниу оди бабџ минџ џешмеџикџ (133)) ако упоредимо са значењем речи *џешмеџија* (в. ЈОВАНОВИЋ 2012: 216–217).

¹⁵ Иако облик *варџија* није забележен, наводимо га на основу придева.

¹⁶ У РПГ (ЗЛАТКОВИЋ 2014) постоји и облик *гајдарџија*, док код Вука и у РМС постоји само облик *гајдаш*.

¹⁷ Код Вука постоји *лонџар*, не и *грнџар* (али има *грџаџ* и *грне*).

- грнчарче** м *млади грнчар* (в.). ѿ некое грнчарче (140).
- гробар** м *човек који копа гробове и укопава мртваце*. гога клисарь игробарь (83).
- гускар** м *онај који чува гуске*. на живка гускара реимь (44).
- даскал** м грч. *учитељ, наставник*. надаскала пеичъ загодинъ (9).
- дервиш***/**дервишин** м тур. *муслимански калуђер*. на дервишъ заскакци ѡконакъ (98); на дервишина ѿавъ милостивно (98).
- деспотија** м грч. *онај који има неограничену власт*. предавамъ есапъ умитрополиу преди нашега деспотию господина г: анѡима и принаши градоначалници и народъ (34).¹⁸
- дунђер***/**дунђерин***/**дунцер(ин)** м тур. *дрводеља, тесар и зидар уједно*. намадъ дѡнђерина (5); арчъ задѡнчере¹⁹ зацрквѡ преврачане (29); ѡорго дѡнгеръ темскали главно (95).²⁰
- ђакон*** м грч. *онај који још није рукоположен за свештеника и помаже свештеницима при служби*. завеликѡ црквѡ на 1860: лето дадо надакона (145).
- епитроп***/**епитруп**/**јепитроп** грч. *црквени намесник*. zde показѡмо ми хъ церковни епитро пи (29); здѡ показѡмо ми иепитропи церковни (32); здѡ мы епитрѡпѡ церковни поименомъ боѡци живко симоновъ и ткачъ кола митинъ предавамо есапъ црковни (47).
- зограф** м грч. *сликар икона, иконописац*. мајсторъ иованъ зографѡ (16).
- изметчија** м тур. *слуга*. на иована изметчиюѡѡ жито (147).²¹
- измићарка*** ж тур. *жена која служи другог, слушкиња*. на минъ владикинога заизмићаркѡ (78).²²
- иконописац** м в. зограф. наиконо писци дадомо заело (9).
- јужар*** м *занатлија који прави ужад, конопце*. ѿюжара кирил ѿшколски дѡћанъ (135).²³

¹⁸ Ова се реч односи на митрополита и не би се у потпуности могла изједначити са значењем речи *деспот*. У РМС се *деспотија* дефинише као „неограничена и самовољна владавина; 2. држава самовољног и неограниченог владоца”.

¹⁹ Младеновић (1976: 210) наводи да се сугласник *и* у Тефетеру бележи графемом *ц*, али не и другим графемама. Међутим, овај пример показује да се, додуше ретко, обележавао и гафемом *ч*.

²⁰ Овде треба напоменути да код примера написаних са *г* треба рачунати на другачији изговор, тј. да се нису изговарали као *ђ*, већ као *з* или палатализовано *џ*, на шта је указао Младеновић (1976: 205). Исто важи за примере написане са *к*, где се може рачунати на *к* или палатализовано *ћ*.

²¹ Код Вука *измећар*.

²² Претпостављамо да је у употреби била и лексема *измићар*, али је забележен само облик *изметчија*. Код Вука *измећарка*.

²³ Код Вука *ужар*.

- кавечи/кавечија*** м тур. онај који држи кафану, гостионичар. стољн кавечи (18); љстољна кавечију (21).
- кадија*** м тур. *шеридјатски судија*. запавла конара укадию (11).
- казанци/казанција*** м тур. *занатлија који прави казане и друго бакрено посуђе*. стољн казанциа (65); стољн казанци реимъ гривне (117).
- калва*** м тур. *помоћник мајстора у еснафу који је након шегртског рада положио испит за калфу*. нацолъ дѣнћерина инакалвѣ (9).
- калпакчија*** м тур. онај који прави калпаке. ѿкирѣ калпакчиѣ милостивно (96).
- калуђер*** м грч. *човек који припада црквеном реду и живи у манастиру, монах*. накалѣћера српскога (9).
- калуђерица*** ж грч. *жена која припада црквеном реду и живи у манастиру, монахиња*. дадо накалугерицѣтѣ девочетия щоѣчи (134).
- камењар** м онај који се бави обрађивањем камена за различите сврхе, клесар, каменорезац; онај који туца камен. на гогѣ камењара харчѣ (41).
- касап/касапин*** м тур. *месар*. ѿпанѣ касапина затемесѣкъ (4); пота касапѣ пенчинѣ (115).
- кацар*** м онај који се бави израдом каца. цвѣтанѣ кацарѣ (60).²⁴
- кирација** м тур. онај који се бави превозом туђе робе, каквог товара уопште, ређе путника, обично својим колима, коњима и сл. ижа стара и нова изевникѣ съ петѣ бачве ибасча сва и долне иже кирациске (93).²⁵
- клисар** грч. *црквењак у православној цркви*. 500: ѿка жито накирѣ клисара загодинѣ (45).
- кованција*** м тур. *пчелар*. накованцию (26).
- ковач*** м занатлија који кује и обрађује железно, гвождје; поткивач. ѿрангела ковача авале ѿманѣ цврклѣ (54).
- кожар*** м занатлија који чини, штави, прерађује коже. стою кожара закирию (126).
- комедат** м франц. *заповедник једне војне јединице (веће од основне) града, тврђаве*. комедать геогрги (12).
- кондурлија** м тур. онај који прави и продаје кондуре; *ципелар*. сенеть маннинѣ накондѣрлиу плати (93).²⁶

²⁴ Код Вука качар.

²⁵ Исто важи као у фусноти 14 (в.).

²⁶ У РМС кондурција.

коњар м онај који чува коње и брине за њих; коњушар. запавла коњара укадию (11).

коцабаши/коцабашија м тур. првак, старешина; сеоски кнез. митраш коцабаши (16); на пенчџ коцабашию (122).²⁷

кујумци/кујумција* м тур. златар, занатлија који израђује уметничке филиграмске предмете од злата и сребра. мања кџюмци (13); здџ показџемо мы епитропи церковни поименомџ георгиа станковџ кујумциа икоста манчинџ предавамо есапџ церковни (42).²⁸

мајстор* м нем. занатлија, обртник који је положио стручни испит; занатлија уопште; власник занатске, обртничке радње. маисторџ костинџ арчџ наханџ (2).

механеци/механци м тур. крчмар. коста мали механеци (108); коста мали механци (109).²⁹

митрополит* м грч. звање, чин у православној цркви виши од епископа. предавамо церковни есапџ предџ народџ [...] митрополитџ (22).

мудирин м тур. обласни, покрајински старешина. килимџ наалиагџ мџдирина (130).³⁰

мумци/мумција* м тур. свећар. џмналка мџџмцию (19); кота миалковџ мџмци (61); џпешџ мџмциџ џоималџ дадава (76).

мутав/мутавци/мутавција*/мутаф м тур. занатлија који израђује мутане, покровце или простирке од козје длаке, струнар, мутабџија. пел мџтавциа (61); пел мџтавџ (95); пеца мутавци (109); џнешџ мџтафе џстабаша (157).

надничар* м радник који ради за надницу, на надницу, који добија награду рачунајући по једном дану. за аргаџе надничаре дадено (128).

ошавчија м тур. онај који се бави узгојем воћа. мана џшавчиа реимџ коталџ (85).³¹

папуци/папуција* м тур. занатлија који израђује папуче. паволџ живинџ папуци (61); кирка папџциа закирию (76).

пловкар м онај који чува пловке, тј. патке. иванџ пловкарџ (13).

поп* м грч. правослазни свештеник. иованџ попџ живковџ (64).

²⁷ У АШ постоји само *коцабаша*, док је *коцабаши* турски облик.

²⁸ Код Вука *кујунџија*.

²⁹ Код Вука *меанџија*.

³⁰ У РМС и АШ само облик *мудир*.

³¹ Ову реч нисмо пронашли ни у једном консултованом речнику. У РПГ (ЗЛАТКОВИЋ 2014) постоји реч *ошав* са значењем „воће”, па смо на основу суфикса и значења ове речи реконструисали значење речи *ошавчија*, али не искључујемо могућност другачијег значења.

- протосинђел*** грч. *први међу синђелима, монасима с вишиом богословском спремом.* предавамо есапъ церковни умитрополию преди нашега протосингела господињъ попа димитрию (40).³²
- рећиција** м тур. *човек који се бави печењем и производњом ракије.* енчъ рећицию кириа заханъ (126).³³
- рогожар** м *занатлија који плете рогоже, асуре.* коста рогожаръ (61).
- самарци/самарција*/семерци/семерција** м тур. *занатлија који прави самаре, дрвена теретна седла.* станоѡ семерциѡ (61); лила насвалеа самарци (64). ѿ станою самарциѡ главно (76); дека семерци (115).
- свињар*** м *пастир који чува свиње.* живко свињаръ (37).
- седлар*** м *онај који поправља седла и хамове.* ѿмладена седлара (22).
- сеиз*/сеизин** м тур. *коњушар (в. коњар).* намитѡ сеизина сакатъ съ ногѡ (90); пота сеизъ костинъ (118).
- сеизбаши** м тур. *првак међу сеизима (в.).* предавамо е церковни есапъ поименомъ гога даскаль стаменовићъ ианти сеизъ баши (22).
- симиција*** м тур. *пекар који пече симите (мале округле куповне хлебове од белог брашна).* петко симициа ради ижѡ (110).
- тенећенија** м тур. *лимар.* натенећению завепери щоправихмо за црквѡ (142).
- терзи/тержи/терзија*/терсија** м тур. *кројач.* ноя тержи (13); панаитъ блатски терсиѡ (23); тѡва ѿзначѡемо що ѡставимо сермиу нанови епитропѡ поименѡ кота крстинъ терзи иота манињъ абациа (53); живко милїинъ терзиа (54).
- ткач/ткац** м *онај који тка.* илиа ткаць (37); алексиа стевановъ ткачь (60).
- трговац*** м *онај који се бави трговгином, купује и продаје у циљу зараде, води, држи трговину.* дадѡ хаѡи иги щодаде натрговца забое (134).
- трамкар/трумкар** м *пчелар или онај ко плете трмке, купасте кошнице од прућа.* надеда петка трумкара акъ и арчъ (29); надеда петка трамкара акъ и арчъ (29).³⁴
- тупанци/тупанција** м грч. *бубњар.* сенетъ гога тупанци кев: мита (80); гога тупанциа (84).
- ћенарци/ћенарција** м тур. *онај који израђује ћенаре, свечане кошуље од квалитетног памука.* за ѡцетъ задѡћяне ѿманѡ ћенарцию (78); па за

³² В. фусноту 19 у раду.

³³ Значење ове речи преузето је из ЈОВАНОВИЋ 2012. У РМС значење речи *ракиција* другачије се дефинише: „1. онај који пече, производи ракију, пецар; 2. онај који радо пије ракију, љубитељ ракије”. Код Вука има значење „пијаница”.

³⁴ У РМС лексема *трмка* има значење „купаста кошница од прућа, вршкара”, док се у РПП поред овог јављају и значења „пчела” и „пчелињи рој”.

ѡцетъ заханъ ѡманъ кенарци (78).³⁵

ћеремичија/ћеримитчија м тур. *црепар*. затѡхле накеремичіе (6); за ћеремиде наћеримитчие (128).

ћурчи/ћурци/ћурчија*/ћурција тур. м *занатлија који прави ћуркове и друге крзнене предмете*. стеванъ ћюѡрци (13); живко ћюрчи изворли (60); анта пешинъ ћурчиа ћосинъ (92). крста митинъ ћюрчиа ѡиснавъ (91).

ћурчибаши м тур. *првак међу ћурчијама* (в.). цветко ћюрчи баши (16).

устабаша м тур. *главни мајстор, стручни орган и најбољи мајстор у једном еснафу*. ткачки устабаша сава (76).

ханѡија* м тур. *онај који држи хан*. ѡкиркѡ ханѡиу (110).

хашѡија/хашѡи/ашѡи м тур. *кувар*. николча хасѡиа (79); николча хасѡи (84); ни колча асѡи реимъ (124).

цревар м *занатлија који суши и конзервира црева и остале животињске изнутрице за кобасице и друге месне прерађевине*. генѡ цревара (126).

чорбаци/чорбација* м тур. *домаћин, господар; богаташ, газда*. мита чорбаци крстинъ (87); тиа исту рачунъ преведенъ унову кондику ипотписуюсе тамо сви владика чорбацие и еснави сви (101).

4. ЕТИМОЛОГИЈА. Речник чини 99 лексема са значењем занимања.³⁶ Како је већ наведено, велики број ексцерпираних лексема са овим значењем припада турѡизмима, и то 55, што је нешто више од половине. Само једна реч по пореклу је германизам: *мајстор*, а једна галиѡизам: *комедат* (*командант*). Реч која је у основи лексеме *биволар* стара је позајмљеница из латинског језика. Четрнаест лексема представља греѡизме и сви су из црквеног круга (занимањима смо сматрали и оне лексеме које се могу сврстати и у титуле): *даскал*, *епитруп*, *зограф*, *калуђер*, *клицар*, *протосинђел* и др., што је и очекивано, осим једне: *тупанѡија*. Остале лексеме имају словенско порекло.

Велики број турѡизама говори у прилог чињеници да је велики број лексема за именовање занимања у српском језику турског порекла (в. ЂИНЂИЋ 2013: 97).

5. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ. Ексцерпиране лексеме су на фонетском плану адаптиране локалном идиому. Реч је о следећим фонетским особинама:

³⁵ В. фусноту 19 у раду.

³⁶ Фонетске варијанте нису урачунате.

1. долази до промена међу самогласницима: *измићарка, рећиција, ћеримитчија*;
2. чува се вокално *л*: *влнар*;
3. сугласник *х* се губи: *апсанџија*; али се и јавља у примерима: *бахчаванџија, механеџи, хабаџи, ханџија*;
4. сугласник *ф* супституисан је сугласником *в*: *вурунџи, вурунџија, кавеџи, кавеџија, калва, ошавчија*; а може и да се јави: *фурунџија*;
5. уместо сугласника *ђ* јавља се сугласник *џ*, што је одлика тимочко-лужничког дијалекта: *дуџиере*;
6. у једном примеру извршена је тимочко-лужничка палатализација: *рећиција*;
7. јавља се протетичко *ј*: *јепитрон, јужсар*.

5.1. Од наведених особина чување вокалног *л*, појава сугласника *џ* уместо *ђ* и палатализација сугласника *к* испред *и* познатија као тимочко-лужничка палатализација карактеристика су дијалекта коме припада говор Пирота (в. ЖИВКОВИЋ 2014).³⁷

5.2. Јављање сугласника *ф*, поред губљења односно супституције у ексцерпираним лексемама, може бити утицај турског језика, али може бити условљено и образовањем самог писара, што овом приликом није било предмет нашег интересовања.³⁸

5.3. Што се сугласника *х* тиче, у Тефтеру се јавља и у речима које нису турског порекла, што указује на то да је овај глас још увек постојао у народном говору (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 209). Забележени су и примери *хабаџија* (поред *абаџија*) и *хаџиџија, хаџиџи* (поред *аџиџи*), у којима у турском извору нема сугласника *х*.³⁹

5.4. Пример *бахчаванџија* треба посебно прокоментарисати јер се јавља у неколико различитих облика, који се међусобно разликују на фонетском плану. Јавља се турски фонетизам са групом *-хч-* у облицима *бахча-*

³⁷ За више примера из Тефтера в. МЛАДЕНОВИЋ 1976.

³⁸ Младеновић (1976: 210) наводи да мали број примера са сугласником *ф* који се у Тефтеру јавља припада црквеном језику, тј. језику писмености.

³⁹ Младеновић (1976: 209 33ф) код неких писара бележи и домаће примере с гласом *х* тамо где му по етимологији није место, што, како истиче, указује на потпуно одсуство језичког осећања када је овај глас у питању, мада није био у потпуности изгубљен у народном говору у време настајања Тефтера (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 209). Белић (БЕЛИЋ 1999: 173) наводи да је сугласник *х* у речима турског порекла такође туђег порекла, а на јављање у речима српског порекла могла је утицати чињеница да се и у турцизмима сугласник *х* некада употребљавао, а некад изостављао.

ванџи, *бахчаванџија*, али има и оних облика где је турска група *-хч-* промењена у *-шч-*: *баишчаван*, *баишчова[н]џи* и у *-сч-*:⁴⁰ *басчаван*, *басчаванџија* (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 210).⁴¹ Један од писара уместо *ч* пише *џ*: *басџаван*, што Младеновић (1976: 208) објашњава претпоставком да је пореклом Грк.⁴²

5.5. У речи *градоначалник* огледа се особина рускословенског језика у рефлексу некадашњег назала предњег реда. Поред наведене, јављају се и друге рускословенске црте у Тефтеру, али их има у мањој мери (в. МЛАДЕНОВИЋ 1976: 202, 208). Једна од њих је *ер* односно *ре* за српско вокално *р*. Постоје, међутим, и одређена одступања, на шта указују и примери из нашег корпуса: *гранчар* и *грнчар* поред *грнчар*, као и примери *трамкар* и *трумкар* поред облика *трмке* (тръмке (19)), од кога су изведени (уп. МЛАДЕНОВИЋ 1976: 202ф).

6. ТВОРБЕНА СТРУКТУРА. Најфреквентнији суфикс код ових лексема јесте суфикс *-џија/-чија* (33).⁴³ Овај суфикс у турском језику има две варијанте (*џи* и *џи*), од које се прва (*џи*) употребљава иза самогласника и звучних сугласника, а друга (*џи*) иза безвучних сугласника (в. ПЕТРОВИЋ 1993: 105). У пронађеним примерима фреквентнија је варијанта *-џија*,⁴⁴ док се облик *-чија* јавља само у шест примера: *бурекчија*, *изметчија*, *мутавчија* и *ошавчија*, *ћеремиџија/ћеримитчија*, *ћурчија*.⁴⁵ Врло често се јављају, и то неретко код истог писара, а понекад на истој страни, краћи, турски, облици и дужи, настали на нашем терену фонетском адаптацијом турских речи. Наиме, реч је о облицима као што су *абаџи* и *абаџија*, *бојаџи* и *бојаџија*, *терџи* и *терџија* и др. С обзиром на то да се јавља дублетизам ових облика, који некад може да буде условљен уштедом или недостатком простора, нема сумње у то да су и неадаптирани облици били у употреби с обзиром на то да је у то

⁴⁰ Белић (1999: 186) наводи облик са групом *шч*, као и облик са *ч*: *башча* и *бача*. Овде би се могло поставити питање да ли је могуће групу *сч* сматрати правописном, а да је заправо реч о групи *шч*. Томе у прилог ишли би и фонетски закони, оличени у Белићевој констатацији да се у дијалектима источне и јужне Србије, као и у осталим дијалектима, „начин артикулације једнога звука мења врло брзо и лако под утицајем суседнога сугласника” (БЕЛИЋ 1999: 179).

⁴¹ Исто важи за пример *хасчи/хасчија*. В. фусноту 39.

⁴² Ово није једини пример, у Тефтеру се јављају и примери *градонаџиџи* (12), *даске џамове* (12), *поарџиџи* (12) и др. (МЛАДЕНОВИЋ 1976: 208ф). Забележен је у нашем корпусу и пример замене *з* са *с*: *терџија* (23) (уп. МЛАДЕНОВИЋ 1976: 208ф), као и *з* са *ж*: *терџи*.

⁴³ Први пут је овај суфикс забележен у XVII веку у речима *бостанџија*, *давуџија*, *думенџија/думенчија* и *куџиџија* (ПЕТРОВИЋ 1993: 105).

⁴⁴ Већа фреквентност варијанте *-џија* потиче већ из XVIII века (ПЕТРОВИЋ 1993: 105).

⁴⁵ У савременом српском језику победио је, готово без изузетка, аломорф *-џија* (РАДИЋ 2001: 17–33).

време још увек било турског живља. На основу пронађених примера може се закључити да посебног правила у употреби краћих и дужих облика није било.

6.1. Осим турског суфикса *-џија*, веома је фреквентан и српски суфикс *-ар* (21). Њиме су изведене речи словенског порекла које именују занимање: *вљнар, воденичар, голубар, грнчар, камењар, коњар, рогожар, свињар* и др.

6.2. Четири лексеме изведене су српским суфиксом *-ин* од турске основе: *аргатин, бакалин, дунђерин, касатин*, поред изворних облика без овог суфикса: *бакал, касат, дунђер*.

6.3. Само две лексеме забележене су са турским суфиксом *-лија*: *алацаклија* и *кондурлија*. Две лексеме имају српски суфикс *-ач*: *ковач, ткач*.

6.4. О фонетским варијантама лексеме којом се именује човек који се бави гајењем поврћа и цвећа већ је било речи. Међутим, разлика постоји и на творбеном плану. Суфикс *-џија* јавља се и с турским фонетизмом и адаптиран српском језику: *бахчаванџи* и *бахчаванџија*, а јавља се и српски суфикс *-ар*: *баишар*, поред турског *баишаван/баишован*.⁴⁶

6.5. Лексеме којима се именују женска занимања изведене су српским суфиксом *-ица*: *бабица, грнчарица, калуђерица* и српским суфиксом *-ка*: *бојаџика, измићарка*.

6.6. Мали број лексема има у основи турцизам и српски суфикс: *гајдар, аргатин, баишар, дунђерин, измићарка, касатин* и др.

6.7. Сложеница *иконописац* у првом делу има реч грчког порекла, а у другом словенског порекла. Поред ове јавља се и словенска сложеница *градоначалник*.⁴⁷

7. Лексиколошке напомене. Многи турцизми, иако су били нарочито бројни кад су у питању занимања и занати, данас се сматрају застарелима (ЋИНЂИЋ 2013: 107). Синонимних речи за турцизме готово да нема у Тефтеру.

Као прави синоними забележене су лексеме *надничар* и *аргатин*, као и *зограф* и *иконописац*. С друге стране, јављају се парови турцизама као

⁴⁶ Суфикс у лексеми *баишован* води порекло од персијског суфикса *-wān* (в. ŠKALJIĆ 1966).

⁴⁷ Многи турцизми представљају изворне турске сложенице, али се тиме нисмо посебно бавили.

што су *абација* и *терзија*, кројачи који користе другачију врсту тканине, али ипак није реч о правим синонимима. Такође се јављају и различити облици за занатлију у зависности од врсте обуће коју израђује: *кондурлија* и *папуција* и сл.

8. Закључак. Овај рад представља скроман почетак истраживања Тефтера Нишавске митрополије из XIX века. Иако инвентар ексцерпираних лексема не треба сматрати коначним кад су у питању занимања и занати који су постојали у Пироту у XIX веку, јер је условљен различитим црквеним потребама, увид у лексеми са значењем занимања дају нам ипак извесну слику живота Пирота и околине у другој трећини XIX века.

С обзиром на то да неке од заната нисмо пронашли у књизи Б. Јовановића (2012) о старим српским занатима Пирота и околине, овим радом употпуниће се исцрпан списак занимања и заната који се у њој налазе.⁴⁸

Више од половине ексцерпираних лексема потиче из турског језика. Сасвим у складу са природом анализираних текста јављају се и занимања (титуле) из црквеног круга: *епитруп*, *зограф*, *иконописац*, *клисар*, *поп* и др., које су углавном пореклом из грчког језика.

Највећи број занимања односи се на мушкарце, док је само неколико женских занимања: *бабица*, *бојаџика*, *грнчарица*, *измићарка*, *калуђерица*.⁴⁹

Ипак, за нека од занимања која смо навели не можемо са сигурношћу тврдити да нису била презиме јер се у речницима наводе и као презимена: *граматик*, *седлар* и сл. Ми смо их ипак навели као занимања, а како би се са сигурношћу утврдило о чему је реч, треба спровести истраживање ономастикона Тефтера (с обзиром на изузетно богату грађу), што овом приликом није било предмет нашег интересовања.

Цитирана литература

БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Сабрана дела Александра Белића, Девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

ЋИНЂИЋ, Марија. *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. Необјављена докторска дисертација, 2013. <<https://www.google.rs/search?q=turcizmi+u+savremenom+srpskom+knjizevno>

⁴⁸ Нарочито ако се има у виду да је Тефтер Нишавске митрополије био један од извора.

⁴⁹ Забележили смо примере у којима се описно именује занимање: на баба станџ щоседи учркву дали (47), на бабџтџ щозчи девоичетиа (137) и сл. У којим пословима је жена била присутна у патријархалном друштву на примеру Вуковог *Рјечника* в. МАТИЈАШЕВИЋ 1987: 128–129.

m+jeziku&oq=turcizmi+u+savremenom+srpskom+knjizevnom+jeziku&aqs=chrome..69i57j35i39.12390j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>. 5. 4. 2017.

- ЖИВКОВИЋ, Новица. „Говор Пирота”. *Пиротски зборник* 39 (2014): 71–113.
- ЈОВАНОВИЋ, Борисав. *Стари занати Пирота и околине*. Пирот: Народна библиотека Пирот, 2012.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику 2 (суфиксација и конверзија)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска, 2003.
- МАТИЈАШЕВИЋ, Јелка. „Вуков Рјечник као извор грађе за социолингвистичка проучавања”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 17 (1987): 123–131.
- МИТРОВИЋ, Анђелка. „Арабизми (речи арапског порекла у српском језику)”. *Свет речи (часопис за српски језик и књижевност)* 15–16 (2003): 42–45.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Тефтер Нишавске митрополије из XIX века – споменик филолошког значаја”. *Зборник за филологију и лингвистику* 19/2 (1976): 197–215.
- НЕДЕЉКОВИЋ-КОВАЧЕВИЋ, Јасмина, „О језику тефтера нишког храма Светог Николаја”, *Археографски прилози* 18 (1996): 229–251.
- НИКОЛИЋ, Илија. „Тефтер Нишавске митрополије”, у: *Тефтер Нишавске митрополије*, приредио Илија Николић, Пирот, 1976.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. „Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVI/2* (1993): 72–127.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериџића*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. „О значају проучавања турцизама предвуковског периода на материјалу *Старих српских записа и натписа Љубомира Стојановића*”. *Јужнословенски филолог* LXIX (2013): 391–399.
- ПЕЦО, Асим. *Турцизми у Вуковим рјечницима*. Београд: „Вук Караџић”, 1987.
- РАДИЋ, Првослав. *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ, Ирена. „О турцизмима у путопису Андреја Петковића из 1734. године”. у: *Језик совершени*, Ниш: Филозофски факултет, 2016: 29–43.

Речници

- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник пиротског говора*. Том I (А–Њ), Том II (О–Ш), Београд: Службени гласник, 2014.
- КЛАЈН, Иван и Милан Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј – Завод за културу Војводине, 2010.

РЕЧНИК СРПСКОХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. I–III, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрватскога књижевног језика*. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РЕЧНИК СЛАВЕНОСРПСКОГ ЈЕЗИКА. *Огледна свеска*. Речник саставили: Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић, Милена Зорић, Јелена Стошић. Нови Сад: Матица српска, 2017.

СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ, Вук. *Српски рјечник*, Беч, 1852.

SKOK, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.

ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1996.

Извор

Тефтер Нишавске митрополије, приредио: Илија Николић, Пирот, 1976.

Јелена М. Стошич

НАЗВАНИЈА ПРОФЕСИЈА У ДЕФТЕРЕ (ЗАПИСНОЈ КНИГЕ) НИШАВСКОЈ МИТРОПОЛИИ XIX ВЕКА

У данној раду разматрају се назвања професија у Дефтере (записној књиге) Нишавској митрополији XIX века. У Дефтере ми приметили 99 лексема са значењем професије. Чудно је да више од половине одређених лексема односе се на турске професије. Све лексеме у фонетичком одношењу прилагодене су говорима г. Пирот и околине. Синонимичних речи за ове професије скоро нема. Већина професија намењена је мушкарцима, са свега само неким женским професијама.

Кључне речи: дефтер (записна књига), професија, етимологија, турске професије, говор г. Пирот.